

“... הנה הוא לך כסות עינים”
(בראשית כ', טז)

מאת

חיים גלעד

נפש ליוסף ברסלבי ז"ל
חוקר הארץ ונאמן בית מקרא

וקיימים גם בימינו בקרב העמים בארצות האיסלם, ורישומיהם ניכרים, א"כ במעט, גם בפרשיות שונות של המקרא.² חש אני חובה, שיש עמה אולי משום גמילות-חסד-של-אמת, לציין מיד בתחילת עיוניי, כי יוסף ברסלבי ז"ל כבר עמד על חומרתו של פסוק זה, וברוחב ידיעתו את חייהם של תושבי ארצות המזרח, גם ערביי ארץ ישראל במשמע — מחד גיסא; ומאידך גיסא — בחושו העדין בהבנת לשון המקרא וסתומותיו וקירובם לתפיסתו ולהבנתו של הקורא — עלתה בידו לעמוד על משמע הדברים — כפשוטם,³ אלא שהתמונה המסתמנת מן הכתובים צריכה הבהרת-יתר והשלמה.

הרקע: מגהג הנשים לכסות פניהן על-פי חוקי התורה אין גשים מישראל

הרבה “כאבראש” גרמה “כסות-עינים” זו למפרשי המקרא, ובצדק אומר נ. ה. טור-סיני: “בלשון כסות עינים נתקשו המפרשים הואיל ולא נמצא פירוש מסתבר לדברים שאחריו “לכל אשר אתך ואת כל ונכחת”⁴. אלא, שגם הפירוש המוצע על ידו אינו מסתבר יותר מאלה שקדמו לו. גם הרטום בביאורו לבראשית אומר על פסוק זה: “מהנסינות הרבים שנעשו לפרשו כולם דחוקים”. ואמנם, המעיין המחזר על הפירושים השונים לכתובנו, הן של הקדמונים והן של האחרונים, נלאה למצוא פירוש סביר לדברי אבימלך אל שרה; ולא נביא כאן את מיכלול הפירושים מפני קוצר המצע. ברם, דומה, כתוב קשה זה עשוי למצוא ביאורו על רקע אורת-חייהם ומנהגותיהם של עמי המזרח הקדום, שחלקם שרירים

1 ראה אנציקלופדיה מקראית ערך “כסות עינים”, טור 220.

2 אין הכוונה לעמוד במסגרת מאמר זה על ההיבטים השונים של הסיפור, אלא על הבנת הכתוב כנתינתו וכפשוטו.

3 ראה מאמרו “הנה הוא לך כסות עינים וכו'” בספר דים, כתבי החברה לחקר המקרא, הוצאת קרית ספר, תשי"ט, עמ' 141 ואילך.

אכן, י. ב. מצייין שם כי “על ביאור ‘כסות עינים’, פשוטה כמשמעה, כבר עמד המנוח דוד מויאל בחוברתו ‘אור ממזרח’”, אך הוא טוען נגד פירושו להמשך הפסוק ועיי"ש.

[2]

חיים גלעד

שהנערות לא היו מכסות את פניהן אנו למדים מסיפורי אליעזר ועקב, שבפגישו־תיהם עם רבקה ורחל, מיד הן מצאו חן בעיניהן, ואולי בשל יפיין...⁵.

על שתי נשים שכיסו את פניהן מסופר במקרא: האחת — רבקה, שבראותה את יצחק בא לקראתה בשדה "ותקח את הצעיף ותתכס" (שם כ"ד, טד), והאחרת — תמר שבה נאמר: "ותכס בצעיף ותתעלף" (שם ל"ח, יד). ברם, אין להסיק מכך על קיום מנהג זה בקרב משפחות האבות. יש להניח, שגם רבקה וגם תמר מנהג אבותיהן ועמיהן היה בידן. רבקה — כמנהג נשי חרן והיא הלוא היתה מאורשת וחלה עליה חובת כיסוי הפנים גם בפני יצחק שכור נחשב עדיין בעיניה; ואילו תמר שכנענית היתה, נהגה כבנות כנען.⁶

לאור ההנחות הנ"ל ננסה לשחזר את השתלשלות המאורעות בשני המקרים — במצרים ובגור.

מצוות על כיסוי פניהן, לא בבית ולא בחוץ. ואמנם, בניגוד לנוהגן של נשי עמי המזרח לכסות פניהן,⁴ בייחוד בנוכחות גברים זרים ובהימצאן מחוץ לביתן — נהגו נשיות של משפחות העברים להלך גלויות-פנים גם מחוץ לביתן (אגב, עניין כיסוי הפנים חל רק על הנשים הנשואות או המאורשות ופטורות ממנו הבנות הצעירות והרווקות). על כך אנו למדים גם מהמסופר במקרא עצמו.

1. על שרה בבואה למצרים נאמר: "ויראו המצרים את האשה כי יפה היא עד מאד" (בראשית י"ב, יד), משמע שגלויית-פנים היתה, שכן אם לאו, הכיצד יכלו המצרים לראות "כי יפה היא"?
2. הוא הדין לגבי המקרה שבסיפורנו. אמנם, לא נזכר בו עניין "ראייה" כלל אלא "לקיחה" בלבד, אך יש להניח — וסופו של מעשה מעיד על תחילתו — שמישהו מאנשי אבימלך, ואולי הוא עצמו, ראה את שרה כי יפה היא ובשל כך גלקחה אל אבימלך.

4 מנהג זה כמה פנים היו לו, כמו גם בימינו. יש שנהגו לכסות פניהן כליל ויש שנהגו לכסות רק את העינים, והיו גם כאלה שכיסו את הפנים ולא את העינים. נ"ל, שהמונח "עינים" כאן, כמו בכמה מקומות במקרא, מובנו "פנים", והשווה: "וכסה את עין הארץ" (שמות י', ה) ובא השימוש "עינים" תחת "פנים" משום שהעינים הן החלק המרשים והמושך ביותר מחלקי הפנים האחרים. וכך אומר האוהב בשיר השירים ו', ה): "הסבי עיניך מגדי שהם הרהיבונני".
5 אצל אליעזר כתוב: "והנערה טובת מראה מאד, בתולה וגו'" (בראשית כ"ד, טו) וביעקב כתוב: "ויהי כאשר ראה יעקב את רחל" (שם כ"ט, י). ואין להביא ראייה מהכתוב להלן: "ועיני לאה רכות ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה" (שם שם, יז), שכן שם מדובר בהיותם בבית לבן, ובבית גם הנשים הנשואות אינן נוהגות לכסות פניהן. כן מנהג הערביות העירוניות והבדואיות גם בימינו.

6 אמנם, תמר נחשבה על משפחת יהודה, אך, כנראה, נהגה עדיין כמנהגי בנות עמה מלפני נשואיה. ואפשר, בכוונה כסתה פניה כדי שיהודה לא יכירה, מאחר שבדרך כלל היתה גלויית פנים. שלא כדעת הרמב"ן המביא את דברי ר"א "שתמר נהגה לכסות פניה בבית חמיה על כן יהודה לא הכירה", שאם כן לא היתה צריכה לחשוש שמא יכיר אותה יהודה, הלוא פניה לא היו מוכרים לו כליעקר. כמו כן לא נראית דעת המפרשים, שיהודה חשב את תמר לזונה משום שכסתה פניה בדרך הזנות. לי נראה, כי עצם ישיבתה ב"פתח עינים" גרמה שיהודה יחשבה כזונה, ובמלים "פתח עינים" אין הכוונה לישוב, כדעת המזהים אותו עם העיר "עינים" שביהושע (ט"ו, לד), אלא למקום מסויים ששם היו הזנות מחכות ללקוחותיהן. ושמה יש בזה משום רמז ל"פתח" שבצעיף שבעדו היו קורצות בעיניהן לעוברים ושבים. השווה: "אל תחמד יפה בלבבך ואל תקחך בעפעפיה" (משלי ו', יג).

ואעני להעלות השערה: שמא יש לראות ב"פתח העינים" קשר כלשהו עם "כסות העינים" שבסיפורנו, כלומר, לשיטות השונות של כיסוי הפנים שבהערה 4?

"הנה הוא לך כסות עינים"

[3]

אותי במעשה שהוא בגדר חטא, כי לפי חוקי המקום אסור למלך לקחת לו אשת איש בעוד בעלה בחיים.

"כסות עינים" — כפשוטה

עתה, כשהרקע ברור לפנינו, אפשר להבין את כוונת אלימלך בשיחתו עם שרה. וכך הוא אומר לה: "הנה אלף כסף נתתי לאחיך; (ו)הנה הוא־לך כסות עינים לכל אשר אתך". שתי נתינות יש כאן. האחת, לאברהם — אלף כסף כפיצוי על העלבון והצער שנגרמו לו בעבורה; והאחרת — כסות עינים לשרה ולשפחותיה, למען לא תוסיף להכשיל גברים חפים מפשע, העלולים לראותה ולהתייחס אליה כאל פנוייה. על ידי כסות־עינים זו יכירו הכול, כי נשואה היא ולא יתנכלו לה; וזהו משמעו של הדיבור "ואת (=ועם) כל ונכחת"⁹.

בשני המקומות הללו נהגו הנשים לכסות את פניהן⁷, ועצם הכיסוי שימש מעין "תעודת זהוי" לאשה, כי נשואה היא ואסורה על האחרים, אפילו על המלך⁸. ואמנם, כך טוען פרעה כלפי אברהם: "מה עשית לי? למה לא הגדת לי כי אשתך היא? שכן, לפי כל הסימנים החיצוניים רווקה היא שרה, כי פניה גלויים, וגם הודעתך כי אחותך היא אימתה את הדבר.

זוהי, בעצם, גם טענתו של אבימלך בשיחו עם אלוהים ועם אברהם. עם אלוהים: "בתום לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת", שכן גלויית פנים היתה הוצדק חשבתיה לרווקה, מה גם ששניהם העידו כי אח ואחות הם. גם אלוהים מאשר את צדקת טענתו: "גם אנכי ידעתי כי בתם לבכך עשית זאת". ולאברהם הוא אומר: "מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה; מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי" (כ', ו'), כלומר, הכשלת

7 אפשר, שבגרר נהגו לכסות רק את העינים או סביבתן.

8 ואם המלך חשק בה היה מצווה להרוג קודם את בעלה ובתור אלמנה הותרה לו. ואמנם, כך טען אברהם, גם במצרים וגם בגרר, להצדקת הודעתו כי שרה היא אחותו, פן יהרגוה בשל אשחור השוטה: מעשה דוד ובת שבע (שמו"ב י"א).

9 קרי "נכוחת" כצורת־מישנה של תה"פ "נכוחה", משורש "נכח"; והכוונה להיות נכוחה ולחלוּפין — שהכול יראוך נכוחה ולא כמוני שהוטעיתי על ידי מראה עיני ותשבתיך לפנוייה.